

בין חקיקה אנטי - יהודית להשתלבות: פולנים ויהודים, 1918-1939

שלמה נצר

פולין העצמאית: תקווה שהתנפצה

יצחק גרינבוים, מראשי יהדות פולין, שכיחן כציר בארבעה פרלמנטים בפולין בשנים 1919-1933, תיאר בכתביו, בין השאר, את מערכת היחסים בין שני העמים בתקופה שקדמה לתקומת המדינה הפולנית החדשה ובמשך 20 שנות קיומה שבין שתי מלחמות עולם. בשלהי 1936, בהיותו חבר הנהלת הסוכנות בירושלים, כתב:

איזה קללה רובצת על היחס שבין הפולנים לבין היהודים. לפני השחרור (עד 1918) מתאמצים (הפולנים) לקרב את היהודים, לשתפם במלחמת השחרור. הם מתרעמים ומתמרמרים כשאין היהודים כולם רואים ביציאת העם הפולני מעבדות לחירות גם את שחרורם. (ברם) בעידן של רתחת ההתפרצות של שחרור, נפגעים היהודים. אבל הדברים משתכחים מהר. כל אלה מתוך תקווה, שגם היהודים ייהנו מאור הגאולה והפדות, שהגיעו לעם הפולני ולפולניה. אולם ימים עוברים, והנה הולך ומתברר, שהיהודים מועדים במדרון והם מתגלגלים ויורדים, זכויותיהם הולכות ומצטמצמות, הולכות ומתכווצות למעשה. מקורות פרנסותיהם מסתתמים והנישול מתגבר, וביטחון חייהם וכבודם נעשה לקוי יותר ויותר. מגיעים ימי טרור ופרעות, ימי חרפה וחוסר תקווה.

תקומתה של המדינה הפולנית העצמאית נתקבלה בברכה על ידי רוב יהודי פולין. הם קיוו לזכות במדינה החדשה בתנאי קיום נאותים כבני אדם וכאזרחים שווי זכויות. במקום אלו נתקלו בשנאה עמוקה, שבאה לידי ביטוי בהתפרצות גל של פוגרומים. אלה החלו בעיירות קטנות שבגליציה המזרחית, התפשטו לעבר פולין הקונגרסאית, ולבסוף הגיעו אף לאזורי הספר המזרחיים. מספר הקורבנות הגיע למאות הרוגים, אלפי פצועים ורבבות שדודים ופגועים. גל הפוגרומים הפך למעשה לפוגרום אחד גדול ברחבי המדינה, העובר מעיר לעיר, מתחנת רכבת לחברתה, מקרון לקרון.

וכך קרה, שהימים שבהם גאה הרגש הפטריוטי במדינה אצל הפולנים, הפכו לימי אימה עבור היהודים. ניתן לומר, שבאורח פרדוקסלי נדחקו היהודים, בעל כורחם, מחוץ לתחום השמחה לרגל תקומת המדינה החדשה. מעשי האלימות הפיזית והתרחשותם הבלתי צפויה לא זו בלבד שעוררו דאגה עמוקה בקרב יהודי פולין, אלא גם הכו אותם בתדהמה. זו נשמעה בפי רבים ובאה לידי ביטוי פומבי מפי ראשי הציבור היהודי במדינה. גרינבוים כתב: "האמנתי, כמו

כל יהודי בפולין בימים ההם, כי תקופה של פרעות בפולין החופשית, זה דבר בלתי אפשרי..".
אמונתו זו התערערה באופן יסודי.

נראה שאמונה זו הייתה מעוגנת בציפייה לתמורה במצבם של יהודי פולין, שתבוא עם פריקת עול שעבוד המלכויות ששלטו בפולין יותר ממאה שנים. זאת ועוד, היהודים האמינו שעם תחייתה של פולין הגיעה העת להגשמת רעיונותיהם בעניין ההכרה בזכויותיהם האזרחיות והלאומיות, כפי שטופחו בקרב יהודי מזרח אירופה בתקופה שקדמה למלחמת העולם הראשונה. לכך יש להוסיף, שהימים הפוסט - מלחמתיים האלה נתמלאו ציפייה למימוש עקרונות ההגדרה העצמית של הלאומים וטיפוח זכויותיהם המיוחדות של המיעוטים.

יתר על כן, מתברר שתקוותיהם של היהודים לשינוי ביחס הפולנים כלפיהם נבעו ממעורבותם הפעילה במאבקי הפולנים לשחרור המדינה. זו התבטאה בהשתתפות היהודים בהפגנות ובמרידות נגד השלטון הצארי בשלהי המאה ה-18 ובמשך המאה ה-19, ובשירותם בלגיונות הפולניים בימי מלחמת העולם הראשונה. גרינבוים סבר, שבימים ההם נדמה היה שהפולנים הגיעו עם היהודים לברית של שלום לעולמי עד. קורטוב של אידיאליזציה היה במבט הזה על יחסי הקרבה בין שני העמים. עם הקמת המדינה התעוררו משאלות לב, שהיה בהן כדי להדחיק את גילויי האיבה האלימים שפרצו במפתיע ב-1918.

כללו של דבר, מעשי האלימות בסתיו 1918 ניפצו את תקוות הקיום ביחד שנרקמה בעבר ופוררו את האשליה שטיפחו יהודי פולין על יחסי הבנה שייכוננו בין שני העמים בעתיד. חבר וועדת הבדיקה האמריקנית, שביקר בוויילנה לאחר הפוגרום שאירע שם בקיץ 1919, הגיע למסקנה שהפוגרומים שפרצו בתקופה זו מצביעים על כך ש"קיים זרם חבוי של שנאת ישראל המותיר מקום לדאגה". ואכן, יחסי שני העמים שהתדרדרו משלהי המאה ה-19 הגיעו להתמודדות פוליטית כואבת בפולין העצמאית בין שתי המלחמות.

ראשיתו של העימות הפוליטי בין הפולנים לבין היהודים התרחש כבר בימי הבחירות לדומה שנערכו בתחילת המאה ה-20. עימות זה פרץ בחריפות יתירה עם הבחירות לדומה ה-4, ב-1919. חוגי הימין תבעו מהיהודים למתן את תביעותיהם להבטחת זכויותיהם הייחודיות עד למינימום ולהכפיף לאינטרסים הלאומיים של הפולנים. דחייתה של הדרישה הזו על ידי היהודים גררה אחריה גל של הסתה אנטישמית. הפולנים נקראו להחרים את היהודים ולנתק את כל קשריהם העסקיים אתם. הסתה זו נמשכה לסירוגין גם בשנים הבאות. למעשה, ניתן לראות בה את תחילתה של האנטישמיות הכלכלית, שתמצא לה מהלכים במדינה העתידה לקום. אנטישמיות כלכלית זו תלבש צורה קיצונית במחצית השנייה של שנות ה-30, כפי שיתואר להלן.

גל הפוגרומים שהחל במדינה הפולנית עם תקומתה נמשך והתעצם בימי המלחמה הפולנית-בולשביקית ב-1920. הפגיעות ביהודים לוו עתה בהסתה שקיבלה את ביטוייה בפרסומים שונים, לרבות קריקטורות אנטי יהודיות חריפות. כך, למשל, הופיע באחת מהן ציור של

טרזקי בדמות מלאך המוות, לרגליו ערמות גולגלות, ומעליו הכתובת: "החירות הבולשביקית". היהודים הואשמו בקיום קשר עם הבולשביקים. הסתה אנטי יהודית זו הפכה לפסיכזה בדבר קיומה של "ידו - קומונה", שמצאה לה מהלכים בקרב רבים, במיוחד בקרב הקצונה הפולנית.

שנת יהודים בלטה במיוחד בקרב היחידות הצבאיות הפולניות, שהגיעו ממערב אירופה בפיקודו של הגנרל יוזף הלר והתעללו ביהודים באכזריות. נציג הלייבור הבריטי שביקר באזורי הלחימה בימים ההם כתב, ש"כל קצין פולני מחזיק בדעה שכל היהודים הם בולשביקים". השתררה תחושה שהותרה הרצועה. מן הראוי לציין, שאווירה זו התקיימה בתקופה שבה פורסמו בפולין "הפרוטוקולים של זקני ציון". מהדורתם הראשונה פורסמה ב-1920, ועוד שמונה מהדורות פורסמו במשך השנים הבאות, עד סוף 1930. זאת ועוד, בימי התקפת הנגד של הצבא האדום והגעתו עד שערי ורשה פורסם (ביולי 1920) מכתב של הבישופים הקתוליים ובו תיאור הבולשביזם כהתגלות האנטיכריסט עלי אדמות. היהודים תוארו כראשי הבולשביזם, נושאי איבה מסורתית לנצרות. כמו כן הופצו שמועות, שהבולשביזם הוא מזימה יהודית המכוונת לכבוש את העולם ולהשמיד את פולין. הפולנים נקראו לפעול נגד היהודים, לעקוב אחריהם, לא להשכיר להם דירות, לא למכור להם ולא לקנות אצלם, אלא "יקנה כל איש אצל בני עמו".

נראה שלא נגזים בהערכה, שההסתה הזו הזינה את הלכי הרוח האנטי יהודיים שתורגמו למעשי אלימות מילולית ופיזית. במצב זה תבעו נציגי יהדות פולין את התערבות השלטונות ונקיטת צעדים נגד הפגיעות ביהודים. השלטונות הבטיחו לפעול, ולמעשה לא עשו כמעט דבר. יתירה מזו, לעתים הכחישו הפולנים את קיומם של פוגרומים והביעו את צערם על מה שתואר על ידם כ"אקסצסים" (התנפלויות, כעין "מעשים חריגים"), תוך המעטה במידת חומרתם. אלה היו לדבריהם "מעשה ידי אספסוף בלתי מרוסן". לא פעם נלוו לדבריהם הערות המטילות את האשמה לאירועים על היהודים המתסיסים, כדבריהם, בפעילותם הכלכלית הספרטית אלמנטים פולניים אלימים. לעתים תירצו השלטונות את קוצר ידם להפסקת הפגיעות ביהודים בהדגשת קשייהם לשליטה במצב הקיים במדינה המתהווית.

בסופו של דבר שכחו מעשי האלימות של תחילת המאה ה-20, אך פוטנציאל האיבה וההתנגדות ליהודים לא נעלם. במשך השנים היו עליות וירידות בהתפרצות העוינות, וזו הופיעה תחת איצטלות שונות בעלות גוון של אפליה פוליטית. העוינות החלה, למעשה, כבר בראשית ימי העצמאות הפולנית. עם פרסום תקנת הבחירות לבחירות לסיים (הפרלמנט הפולני) ב-1918, הועדפו אזורי בחירה בעלי אוכלוסיית רוב פולני על פני אזורים אחרים. בדרך זו צומצמו סיכויי היהודים לזכות בנציגות פרלמנטרית, התואמת את מספרם היחסי של היהודים בקרב כלל האוכלוסייה.

בבחירות לסיים ב-1919 נבחרו 11 צירים יהודים בחמש רשימות יהודיות. הם הקימו את "ההתאחדות החופשית של הצירים בני הלאומיות היהודית בסיים". הם תבעו להעניק ליהודים זכויות של מיעוט לאומי, הזכאי לאוטונומיה המבוססת על שלטון עצמי של הקהילות, כתא יסודי של אוטונומיה זו. אולם תביעת היהודים להבטחת זכויותיהם הלאומיות הייחודיות שאין המדינה נדרשת לספקם עמדה בסתירה מוחלטת לאופי שהפולנים ניסו לשוות למדינה. הם שאפו בקנאות, לאחר 123 שנות שעבוד, להקים מדינה לאומית, הרשאית להכפיף את תביעות המיעוטים הגרים בה למרותה, בהתאם לאינטרס הפולני. לפיכך דחו את טענת היהודים שפולין, שיותר משליש תושביה הם בני מיעוטים, היא למעשה "מדינת לאומים" על פי הרכבה האתני. בתור שכזאת, לטענת היהודים, עליה להכיר בזכויותיהם כמיעוט לאומי הזכאי לקיום ייחודי תרבותי - אתני. לעומתם הדגישו הפולנים את הממלכתיות הלאומית כפרימט עליון, הדוחה כל תביעה אחרת. היהודים כאמור לא היו מוכנים לוותר על תביעותיהם להבטחת זכויותיהם הייחודיות.

במקביל לעימות הפרלמנטרי בין הצדדים בדיוני הסיים על מעמדם של היהודים במדינה עלתה הבעיה גם במסגרת הדיונים על חוזה השלום, שהתנהלו בין נציגי המעצמות לבין נציגי הפולנים בוועידת השלום בפריס במחצית הראשונה של 1919. בוועידת השלום הועלתה על הפרק, לאור העיקרון של זכות ההגדרה העצמית של לאומים שהודגש על ידי נשיא ארצות הברית וודרו וילסון, שאלת הבטחת זכויות המיעוטים היושבים בקרב עמי הרוב במדינות החדשות, לרבות פולין. נוכח המציאות הפוליטית והמשפטית המורכבת הזו הוקם "ועד המשלחות היהודיות" ליד ועידת השלום, שפעל כשדולה יהודית להבטחת זכויותיהם של היהודים במדינות החדשות שקמו במרכז מזרח אירופה.

הוועד, שבראשו עמדו נציגי יהודי ארצות הברית, היה מורכב מנציגי יהודי ארצות שונות, כשהבולטים בהם היו נציגי יהודי פולין. לאחר דיונים ממושכים נאלצה פולין לחתום, בלחץ המעצמות, על התחייבות בינלאומית בצורת אמנה, הכוללת סעיפים המבטיחים זכויות מיוחדות למיעוטים והיהודים בכללם. אישור האמנה העיב על היחסים בין היהודים לבין הפולנים, מאחר שזו נראתה בעיני האחרונים כמגבילה את הסוברניות הפולנית, וככזו שנכפתה עליהם בלחץ היהודים. כפועל יוצא מכך הם האשימו את היהודים, שפנייתם לעזרת אחיהם בחו"ל מעידה על חוסר נאמנותם למדינה וחוסר אמון בה.

הפולנים לא היו מוכנים להשלים עם אמנת המיעוטים ולא חסכו מאמצים לבטלה. למעשה, יישום הסעיפים באמנה (שאושרו בחלקם גם בחוקה) היה נתון לשבט או לחסד בידי זרועות השלטון השונות. האדמיניסטרציה הממשלתית וזו של רשויות השלטון יישמה אותם כראות עיניה ופירשה אותם במקרים רבים לרעת היהודים. לכך ניתן להוסיף את חוסר המעש של הממשלות בנידון לאורך השנים. די אם נציין, שאף ממשלה פולנית לא קיימה שום דיון רציני

בבעיה היהודית לעומקה, ולא הגיעה לקבלת החלטות אופרטיביות שעשויות היו לקדם את תביעות היהודים.

כבר בראשית שנות ה-20 הצליחו הצירים היהודיים לכלול את השאלה היהודית בסדר היום הכללי. פעמים רבות נדונו בסיים הבעיות שהעלו היהודים. הדיונים האלה התנהלו באווירה מתוחה, שלוותה בהאשמת היהודים בחוסר לויאליות למדינה. הצירים הפולניים, בעיקר מחוגי הימין, הרבו בהטחת האשמות מסוגים שונים תוך המעטת המידע על ממדי הפגיעות ביהודים או הכחשתן מכול וכול. הצהרות הצירים היהודיים על נאמנות היהודים למדינה לא הועילו. אלה לא חדרו מבעד לדימוי האנטי פולני ששיוו המקטרגים הפולנים במוצהר ליהודים. עינות חוגי הימין הפולני ליהודים הייתה מרכיב באנטישמיות הפולנית שהתעצמה בעשרות השנים שעברו. זו הפכה ליסוד אינטגרטיבי במציאות החברתית והפוליטית ובאה לידי ביטוי בתחומי החיים השונים במשך כל 20 שנות קיומה של המדינה הפולנית.

הנציגות היהודית פעלה בסיים להבטחת זכויותיהם של היהודים ולתיקון עיוותים בתחומי החיים השונים. בין השאר טיפלה בהשגת הכרה מחדש באזרחותם של היהודים שנשללה מהם בתואנות שונות, בביטול הגבלות חוקיות על היהודים ששרדו מימי השלטון הצארי ובפתרון בעיות חינוך וניהול הוגן של ענייני הקהילות. אולם המאבק הפרלמנטרי של הנציגות היהודית בבית הנבחרים עבר עד מהרה לטיפול במניעת האפליות הכלכליות שהעיקו על הציבור היהודי בחיי היומיום, בעיקר בתחום המסחר, שבו היה מספר המתפרנסים היהודים רב במיוחד. ביטוי בולט לאפליה הכלכלית של היהודים בפולין ניתן בחקיקת חוק חובת מנוחה מעבודה ביום ראשון. לא הייתה כל התחשבות בטענת היהודים, כי החוק פוגע בפרנסתם, שכן שומרי שבת מביניהם נאלצו לשבות ממלאכה וממסחר יומיים בשבוע.

כמו כן עמלו הצירים היהודים בסיים ובוועדת החוקה להגדרה ברורה ככל האפשר של סעיפי החוקה הפולנית שהתקבלה. זאת כדי שיובטח אופייה הדמוקרטי של המדינה ויישמרו זכויות האזרח שלה על בסיס שוויוני. אולם המאמצים שעשו הצירים היהודיים למען ניסוח ברור של סעיפי החוקה בענייני זכויות המיעוטים והתאמתם לנאמר באמנת המיעוטים לא עלו יפה. אלה נדחו על ידי הרוב הפולני, שהסתפק בניסוחים כלליים בלבד. עיקרו של דבר, הפולנים שללו את זכותם של היהודים להיחשב כמיעוט לאומי על פי חוק, כשהם מוכנים לכל היותר להכיר בהם כעדה דתית, שמוסדותיה הקהילתיים יפעלו בפיקוח מוסדות ממשלתיים. היה בכך משום מתן אישור בדיעבד לצו שפורסם ב-7 בפברואר 1919 על ידי ראש המדינה יוזף פילוסודסקי. בצו זה הוגבלו סמכויותיהן של הקהילות לטיפול בעניינים דתיים, בבעיות חינוך יהודי ובענייני סעד וצדקה.

סיכומו של דבר, למרות הקשיים שהערימו הפולנים בפני הנציגות היהודית בסיים, הצליחה זו לקבע מעמד של קבע לנציגות פרלמנטרית יהודית קבועה, שפעלה במשך ארבע השנים בסיים הראשון ובוועדותיו. נציגות זו אף ניהלה משאים ומתנים חוץ פרלמנטריים עם נציגי

השלטונות, אך אלה נסתיימו בדרך כלל ללא תוצאות של ממש. הנציגים היהודים הצליחו להעמיד את השאלה היהודית התובעת פתרונות ייחודיים על סדר היום של דיוני הפרלמנט הפולני. זאת ועוד; הצירים היהודים שנהנו מחסינות פרלמנטרית נתנו פומבי לדבריהם ולעמדותיהם על במות ציבוריות שונות. לעובדה זו נודעה חשיבות רבה במדינה שחופש ההבעה היה נתון לפיקוח מגביל של הצמזורה. פעילותם של הצירים היהודים עוררה את דעת הקהל היהודית והביאה למעורבות פוליטית גוברת של המוני יהודים בנעשה במדינה. לקראת הבחירות לסיים ב-1922 הוקמה, ביוזמה משותפת של חלק מצירי היהודים ונציגי המיעוטים האחרים, רשימה משותפת של "גוש המיעוטים". הרשימה זכתה בהישג מרשים: הנציגות היהודית הכללית בבית הנבחרים היתה בת 34 צירים ו-12 סנטורים. הופעת נציגות כה גדולה, כ-8% מכלל חברי בית הנבחרים, והסיעה השישית בגודלה בבית, טרפה את הקלפים של מנסחי תקנות הבחירות שכוונתם הייתה לצמצם את נציגויות המיעוטים. הימין הפולני פתח בהסתה אנטישמית פרועה תוך שיסוי ואלימות מילולית חסרת רסן. חוגים אלה אף תבעו להשליט עיקרון, שבעיניינים הגורליים של המדינה יכריע רק רוב פולני טהור שהוא "בעליה" היחידים של מדינה. ההסתה האנטי יהודית גם הדגישה, כי נשיא המדינה החדש, מועמד המפלגה הסוציאליסטית הפולנית, נבחר בקולות היהודים. זמן קצר לאחר היבחר הוא נרצח בידי קנאי ימני לאומני.

ביו תקנות אנטי יהודיות למאמצי הידברות

בשנת 1923 אושרו סופית גבולותיה של פולין על ידי המעצמות. בכך פחתה תלותה הפוליטית של פולין בדעת הקהל הבינלאומית ופחתו המעצורים למימוש הקו האנטי יהודי של השלטון. במחצית השנייה של 1923 הועלו בסיים כמה הצעות לחוקים אנטי יהודיים. הבולטים שבהם היו הפעלת "נומרוס קלאוזוס" לסטודנטים יהודים בבתי ספר גבוהים ואיסור השחיטה הכשרה. ההצעות האלה שנידונו בסיים לא הגיעו להכרעה סופית בלחץ דעת הקהל הבינלאומית בצרפת ובאנגליה, בהיותן מנוגדות לאמנת המיעוטים. עם זאת, הגבלות מסוימות כלפי הסטודנטים היהודים הופעלו בכוח תקנות אדמיניסטרטיביות של הפקולטות השונות, שהוסמכו לכך על ידי הממשלה.

בשלהי שנת 1923 הייתה פולין שרויה במשבר כלכלי מתעצם, האינפלציה גאתה, והמשק שקע במיתון חמור. במצב זה נפגעו גם מפרנסים יהודים רבים שרובם עסקו במסחר ומלאכה, מהם שהגיעו לפת לחם. ממשלתו החדשה של ולדיסלאב גרבסקי החלה בשלהי שנת 1923 בהבראת המדינה וכלכלתה בעיקר על ידי שינויים בחוקי המיסוי והעמקת גבייתם, קיצוץ בהוצאות הממשלה ופנייה לקבלת מלוות חוץ. הפעלת המדיניות הכלכלית החדשה נתנה את אותותיה מייד בחיי היומיום והשפיעה על חיי האוכלוסייה היהודית במיוחד.

זאת, בגלל חלוקה לא שווה של נטל המסים שפגעה ברובד הסוציאלי שאליו השתייכו היהודים.

ב-1924 בוטלו בתקנה ממשלתית רשיונותיהן לסחר במוצרים שונים של 30,000 משפחות יהודיות שנמנו ברובן עם השכבות החלשות. חברי הנציגות היהודית הגיבו על כך בפרסום קול קורא, שבו הדגישו שדחיקת רגלי היהודים מענפי הכלכלה הללו, בהעדר כל אלטרנטיבה תעסוקתית, תגדיל את המשבר שבו נתון הפרולטריון היהודי. הם סברו, שהוקעה פומבית של יחסה המתנכר של הממשלה למצוקות היהודים עשויה להועיל, משום שהיה בה כדי לפגוע בתדמיתה של פולין בחוץ לארץ בשעה שהממשלה נזקקה במיוחד לסיוע פיננסי לייצוב כלכלת המדינה. מאחר שיחס הממשלה לא השתנה החלה לרווח בציבור היהודי הדעה, שאת מקומה של האנטישמיות הפוליטית תפסה האנטישמיות הכלכלית.

אחד מדוברי הנציגות היהודים בבית הנבחרים סיכם את מצבם המשפטי והכלכלי של היהודים. לדבריו, טרם בוטלו ההגבלות של התחיקה הצארית והן עדיין במלוא תוקפן, אף שעברו כחמש שנים מאז החתימה על אמנת המיעוטים. טרם מומשו זכויותיהם הלאומיות המינימליות של היהודים, כפי שמתחייב מכוחו של אותו מסמך. בתחום האוטונומיה היהודית נמשך המצב שמונע פעילות מתוקנת של הקהילות. בתי הספר היהודיים נאבקים קשות על קיומם ואינם זוכים לסבסוד של אוצר המדינה, שאליו זורמים כספי משלמי המסים היהודים. שערי בתי הספר הגבוהים הפולניים נחסמים בפני סטודנטים יהודים, ואף הדרך ללימודים בחו"ל אינה פתוחה לפניהם. מפקחי המס פוגעים במתפרנסים יהודים וגורמים שלטוניים שונים מצרים את צעדיהם של היהודים בתחומים כלכליים שונים. ומעל לכול, מוטלות עליהם גזירות כלכליות חדשות לבקרים המוסיפות לערער את יסודות הקיום של יהודי פולין.

עם גבור המצוקה נראה המצב, לדברי אחד הנציגים הציונים בסיים, כלאחר ייאוש. עתה נתגלה חוסר האונים של הנציגות היהודית להושיע. מן הראוי להעיר, שבקרב חברי הנציגות היהודית נחלקו זה מכבר הדעות בעניין התוויית קו הפעולה הרצוי. ציוני פולין הקונגרסאית בראשותו של יצחק גרינבוים המשיכו לדגול בקו מדיני שעיקרו ניהול מאבק פוליטי משותף עם שאר המיעוטים למען כיבוד זכויותיהם על ידי הממשלה, ואילו ציוני גליציה צידדו בניהול מדיניות יהודית מתונה, תוך חיפוש דרכים להידברות עם הממשלה למען שיפור מצבם הכלכלי והחברתי של היהודים. בהדרגה גבר קולם של חסידי הקו המתון מקרב ציוני גליציה.

לאור כל זאת נענו ראשי הנציגות היהודית ליוזמת הממשלה, שהציעה משא ומתן בין הצדדים כדי להשיג הבנה ביניהם. הפנייה של הממשלה באה כנראה גם מתוך ההנחה שלגורמים יהודיים בעולם יש השפעה על גורמים פיננסיים רבי כוח ומתוך מגמה להפריד בין היהודים לבין שאר המיעוטים. המשא ומתן הסתיים ביולי 1925 בהסכם ("אוגודה"), שבו הבטיחו נציגי הממשלה לפעול לסיפוק צורכי התרבות וההשכלה של האוכלוסייה היהודית ולטפל בבעיותיה הכלכליות. בתמורה התחייבה הנציגות היהודית לתמוך בקו המדיני של הממשלה

בשאלות היסוד. אולם עד מהרה התנדפו הבטחות הממשלה והתגלה שלא הייתה כל נכונות של ממש לקיימן.

במאי 1926 תפס פילסודסקי את השלטון, שממנו הסתלק בראשית שנות ה-20. מטרתו הייתה להביא להבראת החיים הפוליטיים, החברתיים והמוסריים במדינה. היהודים קידמו בברכה את המשטר החדש בתקווה שישים קץ למדיניות האפליה של הממשלות הקודמות. ראש הממשלה החדש קאזימיז' בארטל הבטיח לשמור על זכויותיהם של כל אזרחי המדינה ולשים קץ לאנטישמיות הכלכלית הגורמת נזק למדינה. ואמנם בתחילת ימי המשטר החדש (משטר הסנאציה) החל להסתמן שיפור במצב הכלכלי של היהודים והתעמולה האנטישמית פחתה.

עד מהרה התברר, שכגודל הציפייה כך גודל האכזבה. ה"סנאציה" העדיפה לקדם סוג של התבוללות ממלכתית, שפירושה המעשי היה טיפוח נאמנותם של המיעוטים למדינה במסגרת המכנה המשותף לכל אזרחיה, תוך התעלמות מהמפריד ביניהם, בהתאם למה שחוגי השלטון ראו כאינטרס של המדינה. כמו כן, הוחל בשינוי סדרי השלטון, הפחתת סמכויותיה של הרשות המחוקקת בדרך שהובילה לכינון משטר אוטוקרטי והחלשת המשטר הפרלמנטרי.

הצירים היהודים, כמו גם צירי האופוזיציה, יצאו נגד פגיעות בסמכויות הפרלמנט ושינוי אופי המשטר, בידיעה שהצלחת מאבקם תלויה באיתנותו של המשטר הדמוקרטי, שרק במסגרתו ניתן להם להיאבק באורח חופשי על זכויותיהם. אבל כוחם של הנציגים היהודים הלך ופחת. בבחירות לפרלמנט ב-1928 וב-1930 הצטמצם באורח ניכר מספר הצירים והסנטורים היהודים בבית הנבחרים.

המשבר הכלכלי שפרץ ב-1929 פגע קשות במפרנסים היהודים, שרוב עיסוקם במסחר ובמלאכה. בין הגורמים שהביאו לדחיקתם מענפי הפרנסה המסורתיים הייתה גם התארגנות של קואופרטיבים פולניים שנמנעו מקבלה של חברים יהודים, שיטות המונופולין ואטטיזם ממלכתי שהביאו לאפלייתם לרעה בעיסוקים השונים. לפי הערכתם של מקורות יהודיים, מספר מחוסרי אמצעי הקיום מבין היהודים הגיע בתחילת שנות ה-30 לכמיליון נפש. הנציגים היהודים קבלו על כך שגורמי השלטון אינם סבורים שיש לטפל בבעיה באופן נפרד, כדי להקל על מצבם וליצור עבורם מקורות פרנסה אלטרנטיביים או לדאוג להסבתם המקצועית.

בהדרגה עבר שלטון ה"סנאציה", שהתנגד למעשי אלימות נגד היהודים, לתמוך בחרם כלכלי אנטי יהודי. הצירים היהודים בסיים שוכנעו שיש לכרוך את מאבקם הכלכלי עם מאבקם הפוליטי. כביטוי ראשון לכך הצביעו נגד הצעת התקציב ובכך הביעו אי אמון בממשלה. החרפת האנטישמיות, שבאה לידי ביטוי במעשי אלימות נגד יהודים שפרצו בתחילת שנות ה-30 בבתי הספר הגבוהים אך תרמה לתחושה, שאין בכוחה וברצונה של הממשלה להיאבק בתופעה זו.

1935-1939: לקראת חקיקה ונישול?

עליית הנאצים לשלטון בגרמניה וחתימת חוזה אי התקפה בין גרמניה לפולין ב-1934 עודדה את החוגים הלאומניים הפולניים להגביר את מדיניותם האנטי יהודית. שר החוץ הפולני יוזף בק מצא עתה שעת כושר להודיע לחבר הלאומים על ביטול אמנת המיעוטים על ידי פולין באורח חד צדדי. הנציגות היהודית הביעה את מחאתה נגד ביטול שרירותי זה של האמנה, אף שבהתעלמות השלטונות ממנה איבדה מזמן את תקפותה.

החוקה החדשה של פולין שאושרה באפריל 1935 תאמה את אופיו החדש של המשטר, שהלך והשתנה מרפובליקה פרלמנטרית (ברוח החוקה מ-1921), לאוטוקרטיה של קבוצות שעמדו בראש השלטון. קבוצות אלה (אנשי צבא ואריסטוקרטיה) התעלמו ממרות הפרלמנט שאיבד בהדרגה את סמכויותיו, תוך הצרת החיים הדמוקרטיים במדינה. החוקה החדשה העניקה לנשיא המדינה סמכויות מופלגות ללא תקדים.

בבחירות לפרלמנט ב-1935, שבהן הצביעו פחות מ-50% מבעלי זכות הבחירה כמחאה על עיוות תקנת הבחירות, הצטמצמה מאוד הנציגות היהודית. כעת מנתה ארבעה צירים לסיים ושני סנטורים שמונו על ידי הנשיא. מעמדה של הנציגות היהודית הזעירה שנבחרה על ידי מיעוט של בוחרים יהודים ירד בעיני הציבור. עם זאת יש לציין, שבפועל היא נותרה כנציגות יהודית יחידה שנבחרה על פי חוקת המדינה, וחבריה נהנו דה - יורה מחסינות פרלמנטרית שאפשרה להם לנסות לעמוד בפרץ אל מול גל אנטישמי גואה.

במחצית השנייה של 1935 העלו מחדש אנשי ה"סאנציה" בסיים הצעה לביטול השחיטה הכשרה, בטענה שהיא אכזרית ובלתי הומנית ופוגעת בכללי ההיגיינה. נימוקים אלה הסוו למעשה את המגמה לנישול כלכלי של היהודים, שחלקם בעסקי הבשר היה רב. חברי הנציגות היהודית הגיבו בחריפות וטענו, שהצעת החוק, מלבד פגיעתה הכלכלית, היא גם בבחינת התנכלות לזכויותיהם האזרחיות של היהודים. ההצעה הובאה כנדרש לאישור הסנאט, אך הדיון בו לא הסתיים עד ספטמבר 1939, עת פרצה מלחמת העולם השנייה.

בקיץ 1935, בעקבות ההסתה השיטתית של חוגים לאומניים, התפשט גל האלימות נגד יהודים ברחבי המדינה. בפוגרום בעיירה פשיטיק ב-9 במרס 1936 נתקלו הפורעים בהתנגדות של היהודים. בית המשפט בראדום, שבו התנהל משפטם, הקל בדינם של הפורעים תוך החמרה בולטת ביחס למתגוננים היהודים. הוא קבע, כי "עמדתם האגרסיבית פגעה באיכרים וגרמה למהומות". עוד הואשמו היהודים, כי בתגובתם פגעו בכבוד האומה הפולנית.

הממשלה נדרשה לעניין הפגיעות ביהודים. ראש הממשלה סלאבוי סקלדקובסקי הציג עוד בתחילת כהונתו את עיקרי מדיניות ממשלתו בשאלה היהודית. הוא קבע, שבפולין אין לפגוע

באלימות בשום איש, אבל תמך בניהול מאבק כלכלי ביהודים. לא ניתן היה להטיל ספק בלגיטימציה שנתנה הממשלה לחרם כלכלי.

חוגי השלטון וגופים ציבוריים שונים נכנעו בהדרגה להלכי הרוח האנטישמיים ורובם אימצו עמדות אנטי יהודיות מובהקות. בפברואר 1937 פרסם ראש הכנסייה הקתולית בפולין הקרדינל אוגוסט הלונד "איגרת רועים" שבה הוקיע את היהודים שגורמים על ידי מעשיהם להתדרדרות המוסרית במדינה. גם הוא גינה את האלימות נגד היהודים, אך תבע לצמצם את הקשרים הכלכליים אתם. מתגובות אנשי כנסייה שונים ומהטפותיהם הפומביות לציבור מאמיניהם ניתן לראות את מידת ההשפעה של הדברים האלה.

בפברואר 1937 הוקמה על ידי אנשי השלטון "מפלגת הליכוד הלאומי" ("אוזון"). עיקר מדיניותה האנטי יהודית של המפלגה הייתה לפגוע במעמדם החוקי, הכלכלי והתרבותי של היהודים במדינה. במצעה נקבע, למעשה, כי היהודים הם גורם זר בפולין. ספק הוטל בנאמנותם למדינה, במיוחד נוכח זיקתם ליהדות העולם. חוגים במפלגה החלו בהכנות לתחיקה גזענית אנטי יהודית והועלו הצעות לשלילת הזכויות האזרחיות והפוליטיות מכמה קבוצות של יהודים. אבל ההחמרה שחלה ביחסי גרמניה - פולין בשלהי 1938, ונוכח הסכנות המאיימות על המדינה, נדחו ההכנות לתחיקה אנטי יהודית זו.

בתחילת 1938 גברה ההסתה נגד הסטודנטים היהודים באוניברסיטאות בדרישה לקבוע להם מושבים מיוחדים באולמי ההרצאות ובמעבדות. לתביעה זו ל"גטואיזציה" באוניברסיטאות נתלו מעשי אלימות של סטודנטים לאומנים, שגבו גם קורבנות בנפש. בפגישה עם הצירים היהודים בסיים הודיע להם שר החינוך, שההוראה בדבר "מושבים מיוחדים" (בהעדיפו להתעלם מהמונח שהתקבל - "ספסלי הגטו"), ניתנה על ידי הרקטורים ללא התערבות הממשלה, לא מטעמי אפליה אלא כדי לשמור על הסדר ועל הביטחון במוסדות האקדמיים.

בשלהי 1937 לבשו פעולות החרם נגד היהודים אופי ממוסד, שנתמך על ידי גורמים ממלכתיים במסגרת מה שהוגדר כ"השאיפה הטבעית של האומה הפולנית לעצמאות כלכלית". אחת התוצאות הייתה חיסולם של עשרות עסקים של יהודים, שאת מקומם תפסו עסקים של פולנים. ארגונים יהודיים שונים נחלצו לפי מידת יכולתם לעזרת הנזקקים בהלוואות כספיות ובהצעות חלופיות של מקומות עבודה.

האנטישמיות הכלכלית שזכתה לעידודו של השלטון נתנה לגיטימציה ועידוד גם לגילויים אלימים. הלכי הרוח האנטישמיים בקרב הציבור הפולני, שהתחזקו בשל מדיניות הממשלה שנמנעה משיקולים פוליטיים פנים - מדינתיים לרסנם, קיבלו בתחילת שנת 1938 ביטוי נוסף. גופים שונים העלו תביעות ל"אריזציה" של איגודים מקצועיים שונים ובמיוחד במקצועות האקדמיים, כגון משפטים, רפואה והנדסה. היו גם אנשי אקדמיה באוניברסיטאות שתבעו

להוציא את אנשי הסגל היהודים מתוכם. סביר להניח, שתביעות אלה הושפעו מהתחיקה הגזענית בגרמניה.

אחרי סיפוח אוסטריה לגרמניה הכינה המחלקה הקונסולרית של משרד החוץ הפולני תקנה שאושרה על ידי הסיים. זו נועדה למנוע שיבת יהודים בעלי אזרחות פולנית לפולין. מנהל המחלקה הקונסולרית הסביר לקונסולים הפולנים בגרמניה, שמטרת התקנה היא קודם כול להיפטר מהאלמנטים המסוכנים, היינו המיעוטים, "ובמיוחד מהיהודים המהווים אלמנט דסטרוקטיבי".

בשלהי שנות ה-30 התחדש ביתר תוקף הדיון, שכבר נערך בעבר, על הצורך בהגירה מסיבית של יהודים מפולין, כדי להקל על בעיותיה הכלכליות של המדינה. ראש הממשלה קבע בסיים שהממשלה מעוניינת ב"פולניזציה של הערים" נוכח לחצי האוכלוסייה הכפרית המתקשה להתפרנס ושואפת לעבור לערים. אחת הדרכים לכך היא בהפחתה כמותית ניכרת של האוכלוסייה היהודית בפולין. חוגי הימין הגבירו את תעמולתם ליציאת יהודים מפולין. הם אף הציעו להשתמש באמצעי כפייה שונים כגון שלילת זכויותיהם הפוליטיות ופגיעה במקורות הפרנסה שלהם כדי לזרז את הגירתם מפולין.

בקיץ 1939 דחקו בעיותיה הבינלאומיות של פולין, שהייתה נתונה לאיומים וללחצים של גרמניה הנאצית, את הטיפול בענייני הפנים. לכאורה הופסק החיפוש אחר פתרונות הגירה ליהודים, בשל התנאים שהזמן גרמם. גם היוזמות של החוגים האנטישמיים להפעלת אמצעים לפגיעה ביהודים ומאמצי התחיקה האנטישמית פסקו לפי שעה. המלחמה שהחלה כמה חודשים לאחר מכן חיסלה את המגמות האלה באופן סופי.

מקור : בשביל הזיכרון, 40, 2001, עמ' 13 - 21.